

УДК 343.141/143:343.121

О. П. Острійчук

**ПОКАЗАННЯ ОБВИНУВАЧЕНОГО ЯК ОКРЕМИЙ ВИД ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Реформування кримінального процесуального законодавства, яке зараз відбувається в Україні, має на меті створення необхідних передумов функціонування правової, соціальної держави та забезпечення дотримання процесуальних прав учасників кримінального провадження. Особливу роль у цій реформі відіграє, зокрема, інститут збирання доказів та отримання показань.

Важливе місце серед процесуальних джерел доказів посідає показання обвинуваченого. Поняття показань обвинуваченого, їхня правова природа та юридичне значення стали предметом дослідження багатьох науковців, зокрема Р.С. Белкіна, Ю.М. Грошевого, С.А. Касаткіної, Л.М. Лобойка, С.А. Новікова, М.С. Строгович, С.М. Стахівського, В.Ю. Шепітька, М.Л. Якуба та інших. Проте плюралістичне розмаїття наявних у науковій літературі поглядів вказує на актуальність дослідження цього питання та на необхідність узгодження деяких проблемних питань.

Показання обвинуваченого визначаються як вид доказу, у якому обвинувачений повідомляє слідчому, прокурору й суду відомості про подію кримінального правопорушення, що сталося, про дії, які вчинив він чи інші учасники кримінального провадження, та про інші факти, що мають значення в процесі доказування та є одним із процесуальних джерел доказів [1, с. 3].

Частина процесуалістів вважають, що показання обвинуваченого – це повідомлення, зроблені в установленому Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) порядку особою, щодо інкримінованого кримінального правопорушення та всіх інших відомих йому обставин події й доказів, що є в провадженні [2, с. 40], або повідомлення особою фактичних даних щодо кримінального правопорушення, у якому обвинувачується особа, інших відомих їй обставин кримінального провадження, зроблене під час допиту у встановленому законом порядку [3, с. 583].

Виходячи з аналізу існуючих наукових позицій щодо визначення поняття показань обвинуваченого, Є.В. Повзик спробував виділити іманентні риси цього виду показань [4, с. 567]. На основі отриманих результатів можемо виділити такі риси показань обвинуваченого: 1) становлять собою відомості, які надаються в усній або письмовій формі та надані відповідно до вимог КПК України; 2) суб'єктом показань є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України; 3) предмет показань – відомості про факти, які можуть мати значення для розслідування кримінального правопорушення й для розгляду в суді; 4) процесуальна форма надання таких відомостей полягає в наданні під час проведення слідчих дій (допиту, одночасного допиту двох і більше осіб, слідчому експерименті тощо).

Показання обвинуваченого – усне повідомлення особи, щодо якої обвинувальний акт передано до суду в порядку, передбаченому ст. 351 КПК України, про

обставини, що підлягають доказуванню й даються добровільно під час допиту в установленому законом порядку [5, с. 284]. Це тлумачення поняття показань обвинуваченого не повною мірою розкриває зміст цього терміну, оскільки не враховуються показання, дані особою не в усній формі. Вважаємо, що форма дачі показань може бути й письмовою в тих випадках, коли особа через фізичні вади або через хворобу не може давати показання в усній формі. Тому необхідно вважати, що показання можуть бути й у письмовій формі, проте повинні фіксуватись у передбаченому КПК України порядку.

Предмет показань обвинуваченого визначається насамперед змістом обвинувачення, зокрема процесуального документу – обвинувального акта, проте це можуть бути й будь-які інші обставини, що входять до предмета доказування. Обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість. Обов'язок доведення вини особи у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення покладено на сторону обвинувачення.

Важлива особливість показань обвинуваченого полягає в тому, що вони мають подвійну правову природу: з одного боку, є джерелом доказів у кримінальному провадженні, з іншого – засобом захисту від обвинувачення. У контексті гуманізації кримінального процесу, який відбувається сьогодні в Україні, набуває особливого значення розгляд показань обвинуваченого як засобу захисту особи від пред'явленого йому обвинувачення. Так, постає запитання, чи зацікавлений сьогодні обвинувачений із правової точки зору в тому, щоб користуватися таким засобом захисту, як дача показань [6, с. 314].

Існує думка щодо того, чи дійсно дача неправдивих показань є способом захисту. Так, М.С. Костін вважає, що давання обвинуваченим неправдивих показань не може розглядатися як допустимий спосіб його захисту, оскільки це не зумовлено його законними інтересами, суперечить публічним інтересам, інтересам правосуддя, не відповідає принципу рівності сторін. З огляду на це останній наголошує на необхідності встановлення кримінальної відповідальності обвинуваченого за давання ним завідомо неправдивих показань [7, с. 101]. Ми не можемо погодитися з такою думкою, оскільки обвинувачений як сторона захисту у випадках невизнання своєї вини зобов'язаний довести свою невинуватість, тягар доказування винуватості лягає на сторону обвинувачення. У такому випадку у сторони обвинувачення можуть з'явитись деякі труднощі в процесі доказування, але саме цього й вимагають сучасні стандарти права на захист.

Проти встановлення кримінальної відповідальності обвинуваченого за дачу завідомо неправдивих показань виступає Європейський суд із прав людини в рішеннях проти України. Європейський суд із прав людини наголошує, що відмовитися від дачі показань чи давати неправдиві показання – це загальноєвропейська гарантія, гарантована ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Відповідні положення зафіксовані в рішеннях проти України [8; 9; 10].

У кримінально-процесуальній науці щодо цього питання існують різні погляди. Це пояснюється тим, що в кожному конкретному випадку, залежно від наявності чи відсутності захисника в провадженні, обвинувачений обирає певну тактику захисту. Він може відмовитись від дачі показань на якомусь етапі провадження, може зміню-

вати свої показання, а також може давати неправдиві свідчення. Тому всі ці випадки необхідно враховувати слідчому та прокурору під час встановлення обставин події.

На думку Я.О. Мотовіловкер, у тому випадку, коли обвинувачений відмовляється від дачі показань, це може свідчити про його винуватість у вчиненні злочину та може бути непрямим доказом його вини [11, с. 17]. Раціональне зерно в такому погляді є, оскільки особа, яка невинувата у вчиненні кримінального правопорушення, буде намагатися довести свою невинуватість та наведе низку аргументів на підтвердження цього.

У випадку, коли обвинувачений розуміє свою вину, але бажає повністю уникнути кримінальної відповідальності, сподіваючись на те, що його вина не буде доведена, він обирає таку позицію, за якої він може отримати бажаний результат. З одного боку, він не знає, якими саме доказами прокурор буде доводити його вину, та розуміє, що, коли почне давати неправдиві показання, його одразу буде викрито в дачі недостовірних показань, а його версія буде спростована. З іншого боку, відмовляючись давати показання у випадку, коли вина обвинуваченого буде доведена, останній не зможе сподіватися на пом'якшення покарання. Крім того, відмовляючись давати показання, обвинувачений ставить під загрозу свої законні інтереси, оскільки свідомо позбавляє себе дієвого засобу щодо їх захисту [6, с. 315].

Подібні погляди має М.С. Строгович, який також вказує, що на обвинуваченого впливає ставлення обвинуваченого до пред'явленого йому обвинуваченню, і вже залежно від цього він обирає оптимальну для себе тактику [16, с. 149–150]. Ми погоджуємося з висловленою думкою, оскільки відмова обвинуваченого від дачі показань може бути як засобом захисту, так і негативним чинником для обвинуваченого, проте в кожному конкретному випадку наслідки для обвинуваченого та для об'єктивного розгляду кримінального провадження є різними.

Крім того, на позицію обвинуваченого щодо дачі або відмови від дачі показань та щодо дачі достовірних чи не достовірних показань впливає оперативність складання обвинувального акта та направлення його до суду. Вважаємо, що порушення розумних термінів досудового розслідування, зволікання слідчого та прокурора щодо направлення обвинувального акта до суду впливає негативно на встановлення об'єктивних даних у провадженні. Оскільки чим більше часу триває досудове розслідування, тим більше часу надається обвинуваченому для ретельного обміркування можливих наслідків його поведінки. На оперативності досудового розслідування наголошують і деякі науковці [13, с. 42–43].

Показання обвинуваченого слід розглядати як один із доказів поряд з іншими й без будь-яких переваг у відношенні до інших доказів. Визнання обвинуваченим винуватості у вчиненні кримінального правопорушення може бути покладено в основу обвинувачення лише під час підтвердження його винності сукупністю наявних у кримінальній справі доказів. Це правило законодавцем передбачено з метою недопущення самообмови з боку обвинуваченого, який бажає захистити інших осіб від кримінального переслідування, або під впливом інших обставин, які можуть змусити його визнати «провину» в інкримінованому кримінальному правопорушенні.

Показання обвинуваченого щодо заперечення своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення, якщо він на підтвердження своєї винуватості повідом-

ляє про конкретні та реальні відомості про факти, усувають його причетність до вчинення кримінального правопорушення. Такі показання необхідно перевіряти й оцінювати сторонами провадження та судом у сукупності з іншими доказами [5, с. 285].

Щодо цього питання слушно зауважує А.В. Смирнов: «Добровільність визнання обвинуваченим своєї винуватості або надання відомостей, які вказують на винуватість саме обвинуваченого, потенційно перебуває під загрозою, що вимагає підтвердження добровільності визнання сукупністю інших доказів у кримінальному провадженні» [14, с. 102]. І.Я. Фойницький застерігає щодо виваженого ставлення до показань обвинуваченого, у яких останній себе викриває [15, с. 267]. М.С. Строгович ще в 60-х рр. ХХ століття вказував, що показання обвинуваченого повинні оцінюватись одночасно та у зв'язку з іншими доказами [16, с. 16]. Ми погоджуємося з наведеними точками зору та вважаємо, що інформація, яка міститься в показаннях обвинуваченого, повинна відповідати відомостям, що отримані з інших процесуальних джерел доказів. Кожному суб'єкту оцінки доказів необхідно виважено підходити до оцінки відомостей, отриманих із показань обвинуваченого.

Визнання обвинуваченим своєї вини характеризується такими ознаками: 1) зізнання обвинуваченого є доказом; 2) зізнання обвинуваченого у вчиненні ним кримінального правопорушення має істотне значення для повноти встановлення всіх обставин кримінального провадження; 3) зізнання обвинуваченого необхідно перевіряти та оцінювати поряд з іншими видами доказів у кримінальному провадженні; 4) розслідування не повинно проводитись лише в напрямі отримання зізнання обвинуваченого [5, с. 285].

Зупинимось дещо детальніше на праві обвинуваченого давати неправдиві показання або відмовитись від дачі показань. Таке процесуальне право обвинуваченого в науці кримінального процесу має назву «привілей обвинуваченого проти самовикриття» і є складовою права особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів [17, с. 18]. У загальному вигляді це право передбачене в ст. ст. 62, 63 Конституції України, а також у нормах міжнародного права, зокрема п. «d» ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [18].

Право на відмову від дачі показань або на дачу неправдивих показань є безумовним. На реалізацію цього права ст. 373 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за примушування давати показання.

Можуть виникнути проблеми у використанні показань обвинуваченого в процесі доказування в тому випадку, коли обвинувачений змінює свої показання під час судового засідання. Наведемо приклад з особистої практики. Так, у кримінальному провадженні за обвинуваченням Г. у вчиненні замаху на умисне вбивство, Г. під час судового засідання змінив показання щодо знаряддя, яким наніс удар по голові. Так, під час досудового розслідування встановлено, що Г. наніс удар потерпілому П. обухом сокири, такі ж показання обвинувачений дав і під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Проте в судовому засіданні він змінив показання та сказав, що удар наніс палицею, яку залишив на місці події. Мені як державному обвинувачу необхідно було доводити факт нанесення удару обухом сокири іншими видами доказів.

У цьому випадку усунути розбіжності між встановленими обставинами на досудовому розслідуванні та між показаннями обвинуваченого можна було й за допомогою відомостей, отриманих під час обрання підозрюваному запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, підозрюваний Г. під час обрання запобіжного заходу в ході судового засідання пояснив, що наніс удар обухом сокири в голову потерпілого П. Проте ст. 197 КПК України визначає, що висновки, що містяться в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу висновки щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри, обвинувачення, не мають преюдиціального значення для суду під час судового розгляду або для слідчого чи прокурора під час цього чи іншого кримінального провадження. Тому, вважаю, що у випадку зміни обвинуваченим показань у суді прийнятним є подача клопотання про дослідження в судовому засіданні матеріалів (звукзапису, протоколу судового засідання) під час обрання запобіжного заходу. Усунути таку розбіжність може й висновок судово-медичної експертизи щодо предмета, яким нанесено тілесне ушкодження. Проте слід враховувати, що у висновках експерта не даються категоричні твердження, що може ускладнити використання цього виду доказу в процесі доказування.

Ю.М. Грошевий та С.М. Стахівський дотримуються тієї точки зору, що право обвинуваченого давати неправдиві показання є складовим елементом права на захист, оскільки лише таким чином обвинувачений зможе себе захистити. На думку науковців, дача правдивих показань не може поєднуватися з реальним забезпеченням права на захист [19, с. 176]. Тому загальні засади Кримінального процесуального кодексу України покладають на сторону обвинувачення обов'язок здійснювати доказування обставин, які вказують на винуватість обвинуваченого. Тому право обвинуваченого давати неправдиві показання кореспондує обов'язку сторони обвинувачення доказувати винуватість обвинуваченого.

КПК України забороняє отримувати показання обвинуваченого та інших осіб шляхом насильства, погроз та інших незаконних методів. Здобуті таким чином показання недопустимо використовувати для обґрунтування якогось рішення в справі.

Так, ст. 15 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження й покарання, схвалена 10 грудня 1984 р. Генеральною Асамблеєю ООН і ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 січня 1987 р., передбачає: «Кожна держава-сторона забезпечує невикористання будь-якої заяви, що, як встановлено, була зроблена під час катування, як доказу в ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, звинуваченої в здійсненні катувань, як доказ того, що таку заяву було зроблено» [20, с. 102].

На основі вищевикладеного матеріалу спробуємо окреслити основні вимоги, які повинні бути дотримані під час оцінки слідчим, прокурором, суддею, судом показань підозрюваних та обвинувачених: а) чи дотримані процесуальні правила отримання показань. Так, М.С. Строгович наполягає на тому, що суворе й неухильне дотримання процесуальних гарантій під час досудового розслідування та під час судового розгляду є необхідною умовою вичерпного з'ясування всіх суттєвих обста-

вин провадження, виявлення матеріальної істини [21, с. 159]; б) чи дозволяли умови, у яких розгорталася подія й знаходився обвинувачений, сприймати докази, про які він повідомляє, і навпаки, чи про всі обставини, які повинні бути йому відомі, він повідомив; в) чи немає суттєвих протиріч у показаннях; г) чи не вплинули на зміст показань особливості процесуального становища й психологічний стан підозрюваного чи обвинуваченого в різні моменти судочинства; д) чи підтверджуються об'єктивно показання іншими доказами в справі, який характер і причини протиріч, що є в показаннях. Лише після встановлення зазначених питань, ми зможемо надати правильну оцінку відомостями, отриманим від показань підозрюваного чи обвинуваченого.

Таким чином, показання обвинуваченого – це один із видів процесуальних джерел доказів, який необхідно досліджувати, як і інші види доказів, а також у порівнянні з ними. Цей вид процесуальних джерел доказів має свої особливості, під час отримання яких необхідно враховувати низку обставин, викладених у статті. Водночас наведені питання потребують й подальших наукових досліджень.

Література

1. Якуб М. Л. Показания обвиняемого как источник доказательств в советском уголовном процессе / М. Л. Якуб. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 80 с.
2. Ляш А. О. Докази і доказування у кримінальному судочинстві / [А. О. Ляш, С. М. Стахівський]; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – К. : Університет «Україна», 2006. – 185 с.
3. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М. : Юридическая литература, 1989. – 640 с.
4. Повзик С. В. Поняття та правова природа показань обвинуваченого / С. В. Повзик // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 564–570. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11revppo.pdf>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012– . Т. 1. – 2012. – 768 с.
6. Нарійчук О. Д. Показання обвинуваченого як засіб захисту обвинуваченого від обвинувачення /
7. О. Д. Нарійчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1(2). – С. 314–319.
8. Костін М. С. Допустимість способів захисту обвинуваченого для забезпечення його публічних та особистих інтересів / М. С. Костін // Право України. – 2006. – № 8. – С. 99–102.
9. Яременко проти України : Рішення в справі від 12 червня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.
10. Колесник проти України : Рішення в справі від 19 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.
11. Шабельник проти України : Рішення в справі від 19 лютого 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.
12. Мотовиловкер Я. О. Основные уголовно-процессуальные функции / Я. О. Мотовиловкер. – Ярославль, 1976. – 94 с.
13. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму ВСУ від 30 травня 1997 р. № 8 // Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 3. – С. 3–4.
14. Манова Н. С. Дайте время, чтобы ответить на обвинение / Н. С. Манова, Ю. С. Францифоров // Российская юстиция. – 1999. – № 6. – С. 42–43.
15. Смирнов А. В. Модели уголовного процесса / А. В. Смирнов. – СПб. : Наука ; Альфа, 2000. – 224 с.
16. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х т. / И. Я. Фойницкий ; под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996– . Т. 2. – 1996. – 607 с.
17. Строгович М. С. Сознание обвиняемого как судебное доказательство / М. С. Строгович // Советская юстиция. – 1957. – № 8. – С. 16.

18. Кучевська С. П. Право обвинуваченого на неправдиві показання, як елемент favor defensionis / С. П. Кучевська, Б. І. Яворський // Адвокат. – 2011. – № 2. – С. 18–25.
19. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
20. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : [наук.-практ. посібник] / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
21. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1987. – № 6. – Ст. 101.
22. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства / М. С. Строгович. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 383 с.

Анотація

Острийчук О. П. Показання обвинуваченого як окремий вид процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті проведено глибокий аналіз існуючих доктринальних тлумачень визначення «показання обвинуваченого», наголошено на важливості цього виду доказів у практичній діяльності. Акцентовано увагу на деяких особливостях отримання показань обвинуваченого. Дано оцінку праву обвинуваченого на відмову від дачі показань, наведено приклади протидії обвинуваченого під час дачі показань. Зроблено висновки про необхідність подальшого опрацювання предмета дослідження з метою винайдення оптимальної системи використання показань обвинуваченого в процесі доказування.

Ключові слова: показання обвинуваченого, доказування, відмова від дачі показань, процесуальні джерела доказів.

Аннотация

Острийчук О. П. Показания обвиняемого как отдельный вид процессуального источника доказательств в уголовном производстве. – Статья.

В статье автором проведен глубокий анализ существующих доктринальных толкований определения «показания обвиняемого», отмечена важность данного вида доказательств в практической деятельности. Акцентируется внимание на некоторых особенностях получения показаний обвиняемого. Дана оценка праву обвиняемого на отказ от дачи показаний, приведены примеры противодействия обвиняемого во время дачи показаний. Сделаны выводы о необходимости дальнейшей обработки предмета исследования с целью изобретения оптимальной системы использования показаний обвиняемого в процессе доказывания.

Ключевые слова: показания обвиняемого, доказывания, отказ от дачи показаний, процессуальные источники доказательств.

Summary

Ostriychuk O. P. Testimony of the accused as a separate procedural sources of evidence in criminal proceedings. – Article.

In this article, the author conducted in-depth analysis of existing doctrinal interpretations of the definition of “testimony of the accused”, stressed the importance of this type of evidence in practice. Attention is focused on some features of the testimony of the accused. The estimate of the defendant’s right to refuse to testify is provided, the examples against the accused when giving evidence are given. The conclusions about the need for further investigation of the subject for study to explore the optimal use of testimony of the accused in the probacy.

Key words: testimony of the defendant, evidence, refusal to testify, judicial sources of evidence.